

Religious Violence, Confessional Conflicts and Models of Violence Prevention in Central Europe (15th–18th Centuries) / Religiöse Gewalt, konfessionelle Konflikte und Modelle von Gewaltprävention in Mitteleuropa (15.–18. Jahrhundert), ed./hrsg. Joachim Bahlcke, Kateřina Bobková-Valentová, Jiří Mikulec, Praha–Stuttgart 2017, Historický ústav – Universität Stuttgart, ss. 383

Omawiana niżej praca zbiorowa jest efektem współpracy historyków z Instytutu Historii Akademii Nauk Republiki Czeskiej z zespołem badawczym kierowanym na Uniwersytecie w Stuttgarcie przez zasłużonego dla badań nad stosunkami wyznaniowym w Europie Środkowej Joachima Bahlckego. Konferencja, której pokłosiem jest recenzowany tom, odbyła się w listopadzie 2014 r. w Pradze, a poświęcona była różnym aspektom przemocy i konfliktów wyznaniowych w Europie Środkowej w szeroko pojętej epoce nowożytnej. Na książkę złożyło się (nie licząc wprowadzenia od wydawców) aż 21 tekstów, głównie historyków czeskich i niemieckich, z udziałem pojedynczych reprezentantów Francji, Polski i Słowacji.

Tom otwiera opracowanie Winfrieda Eberharda (Lipsk) „Religionskonflikte – Gewalt in der Religion in der Frühneuzeit. Ideelle und historische Voraussetzungen – zeittypische Zuspitzungen”. Autor na wstępie przypomina, że problematyka przemocy w konfliktach religijnych budzi duże zainteresowanie – do wskazanych przez niego opracowań niemieckich dorzucić można wiele tytułów prac opublikowanych przez historyków innych nacji. Artykuł W. Eberharda odgrywa tu rolę porządkującego wprowadzenia, a rozpoczyna się od krytyki tezy sformułowanej przez niemieckiego egiptologa Jana Assmanna o genetycznym związku pomiędzy monoteizmem a prześladowaniami. Następnie omówiono konsekwencje długo obowiązującej zasady religijnej jedności oraz potrzebę zwalczania odstępstw od doktryny (herezji i bluźnierstw) w imię zachowania zbawczej jedności. Wreszcie Autor wskazał najważniejsze typy prześladowań religijnych w epoce nowożytnej, by zakończyć rozważania krótką charakterystyką procesu przejścia od prześladowań do koegzystencji oraz wpływu formowania się państwa narodowego na stosunki wyznaniowe.

Na pierwszą część książki, zatytułowaną „Religious Violence: Types, Models, Possible Explanations”, złożyło się osiem opracowań. Petr Hlaváček (Praga) w tekście pt. „»Apostolus, sed non Christi«. Der Dominikaner-Inquisitor Heinrich Institoris († 1505) und seine Tätigkeit in den böhmischen Ländern” analizuje działalność na ziemiach czeskich w pierwszych latach XVI w. autora *Malleus maleficarum* Heinricha Institorisa (Kramera), którego jakże owocną działalność na polu niszczenia „diabelskich dzieł” zakończyła w 1505 r. śmierć w morawskim Ołomuńcu.

Marie-Elizabeth Ducreux (Paryż) w opracowaniu „»Catholice educare, multum sanctorum propagare«. Der Fall des Herrn Putz von Adlersturn

als ein Versuch, die Bedeutung symbolischer konfessioneller Gewalt zu erklären” zajęła się problemem symbolicznej przemocy wyznaniowej w Czechach w XVII w., badanej na przykładzie północnoczeskich dóbr Niemes (czes. Mimoň) i Devin. Znajdowały się one długo w rękach protestantów, by dopiero w 1651 r. drogą kupna trafić do katolika Johanna Putza von Adlersturn. Autorka na podstawie jego dzieł historyczno-apologetycznych i prowadzonej w dobrach Niemes akcji kontrreformacyjnej odtworzyła pokrótce program ideologiczny, w której przemoc symboliczna odgrywała istotną rolę. Z kolei Radmila Prchal Pavlíčková (Ołomuniec) w opracowaniu pt. „Konfession in Leichenpredigten des 16. und 17. Jahrhunderts. Die Herausbildung eines Feinbildes zwischen Tod und Seelenheil” analizuje luterzańskie i katolickie kazania pogrzebowe z XVI i XVII w., szukając w nich charakterystyki wroga – innowiercy. Autorka podsumowuje rozważania też o istotnej roli kazań pogrzebowych w procesie konfesjonalizacji.

Joachim Bahlcke w artykule pt. „Religious Violence against Children. Legislation Regarding Pupils, Disputes over Wards and Conflicts about Guardianship in East-Central Europe (1500–1800)” zajął się ważnym, a niedostatecznie zbadanym problemem wyznaniowo nacechowanych regulacji prawnych dotyczących wychowania dzieci, szczególnie problemów opieki nad sierotami w społecznościach wielowyznaniowych. Opracowanie to ma pionierski charakter i można mieć nadzieję, że badania nad tą problematyką będą kontynuowane, także na polskich materiałach źródłowych. Następnie Josef Kadeřábek (Slaný) i Veronika Mezerová (Czeskie Budziejowice) w pracy zatytułowanej „Gender Aspects of the Pressure Exerted during the Counter-Reformation in Bohemia 1620–1650. Women and Men between Norm and Practice” na podstawie kontrreformacyjnych publikacji omówili poglądy na rolę kobiet poddanych w Czechach katolickiej presji po bitwie na Białej Górze. Z kolei historyk medycyny Karel Černý (Praga) w tekście pt. „Quarrelsome Academics, Plagues, and Bathing Nuns. Religious Tensions in Early Modern Medical Texts” analizuje nowożytny, akademickie teksty medyczne pod kątem kontrowersji wyznaniowej.

Mona Garloff (Stuttgart) w krótkim, ale bardzo interesującym opracowaniu pt. „Potestas et violentia. Christian Thomasius und die Delegitimation von Gewalt gegen Andersgläubige in der Frühaufklärung” scharakteryzowała poglądy wybitnego niemieckiego prawnika epoki wczesnego oświecenia, który głosił poglądy zwalczające stosowanie przemocy wobec innowierców jako praktyki niezgodnej z podstawowymi celami dobrze rządzonego państwa. W zakończeniu tej części książki Tomáš Havelka (Praga) w tekście „From Denunciation to Humour. Forms of Attacks by Preachers on non-Roman Catholic Believers in Selected Czech Sunday Postils” przedstawił wyniki analizy katolickich postylli i omówił występujące w niej różne formy krytyki odmiennych poglądów wyznaniowych.

Część drugą, zatytułowaną „Religion as a Cause of Conflicts. Participants, Reasons, Media”, otwiera opracowanie Lenki Blechovej (Praga)

„Reception of the Florentine Union (1439) in the Venetian Territories by the Majority of Orthodox Inhabitants”, poświęcone złożonej problematyce recepcji unii florenckiej na terenach podlegających wpływom weneckim (Albania, Czarnogóra i Dalmacja). Josef Hrdlička (Czeskie Budziejowice) opracowanie pt. „Konfessionelle Konflikte in böhmischen und mährischen Städten unter adeliger Herrschaft vor der Zwangskatholisierung” poświęcił stosunkom wyznaniowym w prywatnych (szlacheckich) miastach czeskich i morawskich przed epoką pobiałogórskiej rekatolicyzacji.

Jana Hubková (Uście nad Łabą) w tekście pt. „Wessen Macht, dessen Wahrheit? Konfessionszwang und konfessionelle Gewalt in der Flugblatt-publizistik des ersten Drittels des 17. Jahrhunderts” przedstawiła poglądy na temat stosunków międzywyznaniowych publikowane na łamach czeskich pism ulotnych w pierwszych dziesięcioleciach XVII w., a Marie Ryantová (Czeskie Budziejowice) w opracowaniu „Der Dominikaner und Konvertit Georg Holik. Opfer, Zeuge oder Verursacher konfessioneller Gewalt?” zajęła się interesującym przypadkiem siedemnastowiecznego konwertyty z katolicyzmu na luteranizm, dominikanina i inkwizytora w Pilźnie, który po ucieczce z Czech opublikował szereg antykatolickich pism.

Kateřina Pražáková (Czeskie Budziejowice) w tekście pt. „Die Wahrnehmung religiös konnotierter Gewalt. Der böhmische Adel und der Aufstand in den Niederlanden in der zweiten Hälfte des 16. Jahrhunderts” przybliżyła stosunek czeskiej szlachty do antyhiszpańskiego powstania w Niderlandach i wpływ informacji na ten temat na kształtowanie się antyhabsburskich nastrojów w Czechach u schyłku XVI w. Veronika Chmelařová (Czeski Cieszyn) w krótkim opracowaniu zatytułowanym „Imprisonment as a Violent Means of Confessional Transition. The Silesian Town of Cieszyn” przedstawiła na lokalnych materiałach źródłowych praktykę więzienia innowierców celem wymuszenia zmiany wyznania. Z kolei Eva Kowalská (Bratysława) w tekście pt. „Konfessionelle Gewalt in Ungarn während des 17. und 18. Jahrhunderts: Auslöser – Akteure – Auswirkungen” w zbyt dużym chyba skrócie zarysowała stosunki wyznaniowe na Węgrzech w XVII i XVIII w., skupiając się na katolickiej przemocy w stosunku do protestantów.

Część trzecia – „Models for Prevention of Violence. Discourses, Argumentation, Patterns, De-escalation Strategies” – składa się z pięciu opracowań. Thomas Wünsch (Passawa) w obszernej i interesującej rozprawie „Religionspolemik als Gewaltvermeidung? Römisch-katholische Unterwerfungstrategien gegenüber den Orthodoxen in Polen-Litauen vom 15. bis 17. Jahrhundert” zajął się sytuacją prawosławnych w Polsce i na Litwie, a w szczególności podjął próbę odpowiedzi na pytanie, do jakiego stopnia polemiki wyznaniowe uznać można za przejaw konfesyjnej przemocy w procesie dominowania ruskiego prawosławia przez polski przeważnie katolicyzm.

Jaroslav Boubín (Praga) w tekście pt. „Die Interpretation und kritische Beurteilung von Gewalt im Werk des religiösen Denkers Petr Chelčický” przedstawił wielokrotnie już wcześniej wskazywany negatywny stosunek do

przemocy i przymusu wyznaniowego, któremu w swych dziełach dał wyraz zmarły około 1460 r. ideowy przywódca czeskiej Jednoty Braterskiej. Swego rodzaju kontynuacją tych rozważań jest opracowanie zatytułowane „Die Schrift »Weshalb die Menschen nicht durch Gewalt zum Glauben gezwungen werden sollen« des Prokop aus Neuhaus. Ein Plädoyer der Böhmischen Brüder für die Glaubensfreiheit von 1474/1508”, którego autor, Jiří Just (Praga) przedstawił koncepcje innego przedstawiciela braci czeskich, Prokopa z Jindřichova Hradce (von Neuhaus), autora rozprawy dowodzącej, że przymus wyznaniowy jako niemoralny i nieskuteczny powinien być wykluczony. Następnie Gabriela Wąs (Wrocław) w tekście pt. „Glaube und Gewalt in der Schriften des religiösen Denkers Kaspar von Schwenckfeld (1489–1561)” zaprezentowała różne koncepcje stosunków wyznaniowych, które głosił śląski reformator z pierwszej połowy XVI w.

Książkę zamyka opracowanie „Gewaltsame Argumentation und Motive der Gewalt in den Kommentaren einer tschechischen Bibelübersetzung der Barockzeit”, którego autor, Jiří M. Havlík (Praga) zajął się argumentacją i uzasadnieniem stosowania przemocy wobec protestantów w komentarzach do katolickich przekładów Biblii na język czeski.

Generalna ocena tak obszernej i wielowątkowej pracy zbiorowej jest trudna, jak to zwykle bowiem bywa z pokłosiami konferencji, znalazły się tu interesujące opracowania o nowatorskim charakterze, a obok nich także prace przyczynkarskie oraz teksty referujące problematykę znaną już z wcześniejszych publikacji. Na wyróżnienie zasługują niewątpliwie teksty Kateřiny Pražákovéj, współredaktora tomu Joachima Bahlckego, a przede wszystkim podejmującego słabo rozpoznaną problematykę stosunków katolicko-prawosławnych na Rusi Czerwonej Thomasa Wünscha. Przy powyższych zastrzeżeniach stwierdzić należy, że publikacja tego zbioru prac, których tematyka koncentruje się na sprawach Europy Środkowej i Wschodniej, powinna wzbogacić perspektywę badawczą, tak mocno zwykle skoncentrowaną na stosunkach wyznaniowych w Rzeszy Niemieckiej i Europie Zachodniej.

Wojciech Kriegseisen

Instytut Historii im. Tadeusza Manteuffla
Polskiej Akademii Nauk
Warszawa